

3. Герасимова Д. А. Уголовно-правовые воззрения Чезаре Беккариа и Иеремиа Бентама // Известия Саратовского ун-та. Нов. сер. — 2012. — Т. 12. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. 4. — С. 112—116.

4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / биографический очерк и перевод проф. М. М. Исаева. — М. : Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1939. — 462 с.

Анастасія Сергіївна МАКАРЕНКО,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОКТРИНА СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ У РАМКАХ ВЧЕНЬ ПРОСВІТНИЦЬКО-ГУМАНІСТИЧНОЇ ТА КЛАСИЧНОЇ ШКІЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Правосуддя. Судова влада. Суд. Суддівський розсуд. У такому дедуктивному ряді саме і віддзеркалюється характер розвитку ідей про суддівський розсуд, коли ще у давні часи цей феномен осмислювався супутно із аналізом стану здійснення правосуддя, визначенням місця судді як уповноваженої і наділеної певними правомочностями особи, обґрунтуванням необхідності існування судової складової державної влади. Лише у такому комплексі взаємозалежних і взаємодоповнюючих елементів і розвивалася власне доктрина суддівського розсуду.

Боротьба проти релігійної ідеології і феодального ладу супроводжувалася розробкою засад світської доктрини держави і права, яка відіграла важливу роль в ідейно-теоретичній підготовці буржуазних революцій. У кримінальному праві Франції у той час дуже яскраво проявлялися риси феодальної надбудови передреволюційної епохи, панувало свавілля державної влади, законодавство характеризувалося невизначеністю, множинністю джерел, довільним призначенням покарання. Тому і не дивно, що у творах передових мислителів XVIII ст. велика увага приділялася питанням кримінального права і процесу, законності правосуддя, у т. ч. і суддівського розсуду. У своїй сукупності та схожості основних позицій та ідей ці вчення склали ще одну школу кримінального права — *просвітницько-гуманістичну*.

Одним із перших і найвидатніших представників Просвітництва XVIII ст. є Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755). Для кримінально-

го права і правосуддя найбільш значиму роль мають дві його праці — «Персидські листи» (1721) і «Про дух законів» (1748). Так, у «Персидських листах» Монтеस्क'є висловлює цікаві думки і щодо пропорційності покарань і злочинів: «покарання повинно бути пропорційним вині», «розміряти покарання зі злочином повинен закон, якого ніякі суди не можуть обійти» [1, с. 222]. Одна із груп питань, які Монтеस्क'є розвиває у трактаті «Про дух законів», — це теорія покарання. Велику увагу він приділяв принципу відповідності між покаранням і вчиненим злочином: «Потрібно, щоб між покараннями існувала взаємна гармонія; законодавець повинен прагнути того, щоб не вчинялось тяжких злочинів, які наносять суспільству більшу шкоду, ніж менш серйозні» [2, с. 226]. Однак необхідність встановлення різної відповідальності за різні злочини мислитель обґрунтовував тим, що це слугуватиме серйозною гарантією від свавілля законодавців і суддів. «Свобода торжествує, коли кримінальні закони накладають кари у відповідності зі специфічною природою злочинів; покарання залежить уже не від капризу законодавця, але від сутності справи, і тоді воно перестає бути насиллям людини над людиною» [2, с. 318].

Дві праці Вольтера (1694—1778) «Коментар до книги про злочини і покарання» і «Нагорода за справедливість і гуманність» найбільш широко і глибоко узагальнюють його кримінально-правові погляди. Зокрема, він виступав захисником несправедливо покараних, засуджував юридичну безграмотність суддів: «Якщо правосуддя зображується з пов'язкою на очах, то потрібно, щоб розум був його вожак» [3, с. 223]. Вольтер категорично заперечував ідею відплати як мети покарання. Він вимагав домірності покарання злочину не для перемоги ідеї відплати (як Монтеस्क'є чи Беккарія), а для приборкання суддівського свавілля та для боротьби з системою жорстоких покарань — у суспільних інтересах [4, с. 454—455].

У книзі Чезаре Беккарія (1738—1794) «Про злочини і покарання» (1764) можна виділити два основні аспекти: по-перше, критика феодальної системи кримінального судочинства і, по-друге, викладення нових принципів, на яких віднині повинні бути побудовані кримінальне право і процес [5, с. 20]. У розрізі обраного нами предмета дослідження становлять інтерес такі погляди мислителя. Так, розвиваючи стосовно кримінального права теорію розподілу влад, Ч. Беккарія вважав, що вирішувати питання про те, чи мало місце порушення закону, може тільки суддя, який представляє судову владу. При цьому тільки закони можуть установлювати покарання за злочини, і тому судді не вправі вирішувати питання про те, які ді-

яння вважати кримінально караними. Разом з тим суддя ні за яких умов і ні за яких міркувань суспільного блага не може призначити покарання, яке перевищує те, що встановлене законом [6, с. 204]. Використовуючи теорію розподілу влад проти зловживань суддів, Ч. Беккарія рішуче виступив проти твердження, ніби слід керуватися не буквою, а духом закону. Він попереджав, що це поставить підсудного в повну залежність «від пристрастей і слабкостей» судді [6, с. 210, 211]. Керуючись принципом, відповідно до якого тлумачити закони може тільки сам законодавець, а не суддя, Беккарія писав: «Невигоди від суворого дотримання букви закону незначні порівняно із невигодами, які породжуються його тлумаченням (суддею)». Взаємостосунки між владою законодавця і владою судді повинні бути такими: «законодавець видає і тлумачить Уложення (кодекс), яке містить закони, що підлягають буквальному тлумаченню, а суддя обмежений лише правом розібрати діяння громадян і вирішити, чи відповідають вони писаному закону, чи ні» [6, с. 290].

Таким чином, положення, сформовані Монтеск'є, Вольтером, Беккарія, складають просвітницько-гуманістичну школу (напряму) кримінального права, основні положення якої зводяться до такого: рівність перед законом, гуманність покарання, встановлення злочинності і караності діянь виключно законом, ідея розподілу влад, відповідність між покаранням і вчиненим злочином, обмеження суддівського розсуду.

Так звана *«класична школа»* (назва була надана прибічниками антропологічного напрямку у кримінальному праві) виникла на поч. ХІХ ст., коли буржуазія, яка прийшла до влади, вимагала зміцнення свого володарювання, укріплення формальних принципів рівності і законності. Саме у рамках «класичної школи» були розроблені основні інститути кримінального права: форми вини, співучасті, стадій вчинення злочину і т. п. [7, с. 3]. Найважливіші постулати цієї школи знайшли відображення у французькому Кримінальному кодексі 1810 р., кримінально-правових концепціях німецьких філософів-ідеалістів Канта і Гегеля та поглядах німецького криміналіста-«класика» Ансельма Фейєрбаха, останні були втілені у КК Баварії 1813 р.

В основі кримінально-правової теорії Іммануїла Канта (1724—1804) лежить ідея абстрактної справедливості, виражена лаконічною формулою римських юристів: «*fiat justitia, pereat mundus*», що означає «нехай звершиться правосуддя, хоча б ради цього загинув світ». Кант оголосив єдино розумною і можливою теорію покарання за принципом таліону — відплата рівним за рівне. Відповідно

до цього ним пропонувалась і система покарань, в якій мали призначатися: за вбивство — страта, за зґвалтування — кастрація, за образу — принизливе вибачення перед потерпілим (з цілуванням руки), за майнові злочини — кримінальне рабство (каторга) тощо. Тому кантівська теорія покарання є абсолютною [8, с. 53], намагаючись знайти справедливе співвідношення між злочином і покаранням. Це проявилось і в його поглядах щодо меж суддівського розсуду, необхідність якого він зводив до мінімуму [9, с. 66—67]. Таким чином, Кант абсолютизував право [10, с. 30], виступав за звуження суддівського розсуду, надаючи перевагу механічному застосуванню закону.

Кантівську систему покарань Георг Гегель (1770—1831) заперечував. На його думку, злочин — це свідоме порушення, заперечення права, а покарання — форма захисту справедливості і засіб поновлення порушеного права. Вчення Гегеля стало основною формою збігу теорії права і справедливості в сучасну епоху. На його думку, природне право або «право саме в собі» дається кожній людині у вигляді її розумної і свободної волі, і суддя в змозі здобути його таким же чином, як і громадянин, що постає перед судом. Суддя не повинен застосовувати закон, ідучи вслід за його буквою, бо на цьому шляху педантичного пристосування справжню справедливість неможливо відшукати [11, с. 246, 257—264]. І далі, «суддя мусить виносити вирок на підставі законів — це правило, він є лише знаряддям законів... Хоча ця сторона діяльності судді, безперечно, існує, але є й інша сторона, яка полягає в тому, що суддя не може тільки застосовувати закони. Суддя не тільки реалізує закон, він є тут і творчою стороною, його точка зору, його думка тощо впливають на перебіг справи [11, с. 446, 447]. Такими є міркування Гегеля про «суддівське право», за якого судді постають законодавцями. На нашу думку, вчення Гегеля щодо проблеми суддівського розсуду характеризується еkleктичністю міркувань, так як однозначно сказати не можна, виступав Гегель за розширення чи звуження суддівського розсуду.

Ансельм Фейєрбах (1775—1833) однозначно виступав за звуження суддівського розсуду, за встановлення абсолютно визначених санкцій або відносно визначених з дуже вузькими межами (не більше 3—5 років) і зумів це втілити в КК Баварії 1813 р. А. Фейєрбаху належить заслуга формулювання основних принципів кримінального права, які, за його словами, не підлягають ніякому виключенню: «*nulla poena sine lege*» — немає покарання без закону, «*nulla poena sine crimine*» — немає покарання без злочину, «*nullum cri-*

men sine poena legali» — немає злочину без законного покарання [12, с. 19—20], він створив серйозну основу для розробки одних з найважливіших інститутів кримінального права, як склад злочину, вина, замах, співучасть і т. п.

Звичайно, розвиток цих інститутів кримінального права формалізував закон, безпосередньо ставлячи свободу розсуду судді у жорсткі межі закону, тепер встановлення злочинності і караності діянь не були довільними, а передбачались законом. У питаннях про покарання Фейєрбах дотримувався переконання, що ціль покарання у попередженні злочинів. Його теорія покарання виступала, власне, теорією залякування. Будучи прибічником визначених санкцій, він мотивував це тим, що потенційний злочинець має усвідомлювати те зло, яке йому буде завдано у випадку вчинення злочину, а не сподіватися на сприятливе рішення судді [7, с. 32—33]. Необхідно відзначити, що так зване «кримінальне право діяння» А. Фейєрбаха знайшло відображення у кримінальних кодексах першої половини ХІХ ст., що визнані «класичними» в історії кримінального права.

Таким чином, «класична школа» кримінального права за допомогою юридичної догматики розробила всі основні інститути кримінального права. Формалізувавши та структуризувавши кримінальне законодавство, у т. ч. і методику призначення покарання, представники «класичної школи» виступили за звуження суддівського розсуду, боротьбу проти свавілля суду, обмеживши повноваження суддів щодо визначення злочинності і караності діянь межами закону. Однак «класичному» напряму кримінального права був характерний умоглядний апіорний характер, захоплення абстрактними конструкціями було відірване від соціальної дійсності, не підкріплене численними практичними дослідженнями. Цей недолік вдалося усунути наступним школам кримінального права (антрополого-соціологічній, школі «нового соціального захисту» та неокласичній).

Розглядаючи погляди на проблему розсуду у рамках шкіл кримінального права, можемо констатувати, що вчення тієї чи іншої школи відображало виклики суспільного життя певної епохи, надбання наукових розробок, ступінь осмислення необхідності реформування права, визнання тих чи інших прав людини і громадянина, і тому постають певною мірою однобічними, так як вирішують питання боротьби зі злочинністю, організації правосуддя тощо у межах моноаспектності. Це, у свою чергу, породжувало зміну однієї теорії іншою. Інтегративність сучасного законодавства породжена усвідомленням неможливості вирішувати певну задачу на підставі однієї концепції.

Л і т е р а т у р а

1. *Монтескьє Ш.* Персидские письма [Текст] / Ш. Монтескьє. — М. : Госполитиздат, 1956. — 399 с.
2. *Монтескьє Ш.* Избранные произведения [Текст] / Ш. Монтескьє. — М. : Госполитиздат, 1955. — 800 с.
3. *Вольтер Ф. М.* Избранные произведения по уголовному праву и процессу [Текст] / Ф. М. Вольтер. — М. : Госюриздат, 1956. — 339 с.
4. *Чубинский М. П.* Очерки уголовной политики [Текст] / М. П. Чубинский // Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К. : Вид. Дім «Юридична книга», 2004. — Т. 7: Кримінальне право. Кримінальний процес / упоряд.: О. М. Костенко, О. О. Кваша ; відп. ред. О. М. Костенко. — С. 431—475.
5. *Решетников Ф. М.* Уголовное право буржуазных стран : в 3 вып. Вып. 1. Просветительно-гуманистическое направление в уголовном праве [Текст] / Ф. М. Решетников. — М. : УДН, 1965. — 71 с.
6. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа. — М. : Стелс, 1995. — 304 с.
7. *Решетников Ф. М.* Уголовное право буржуазных стран : в 3 вып. Вып. 2. «Классическая школа» и антрополого-социологическое направление [Текст] / Ф. М. Решетников. — М. : УДН, 1966. — 99 с.
8. *Пионтковский А. А.* Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. Ученые труды ВИЮН. Вып. 1 [Текст] / А. А. Пионтковский. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. — 192 с.
9. *Кант И.* Спор факультетов : сочинения : в 8 т. Т. 7 [Текст] / И. Кант. — М. : Чоро, 1994. — 495 с.
10. *Куфтирєв П. В.* Проблематика суддівського розсуду в німецькій класичній філософії (на прикладі праць Канта і Гегеля) [Текст] / П. В. Куфтирєв // Часопис Київ. ун-ту права. — 2004. — № 4. — С. 29—32.
11. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права [Текст] / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. — М. : Мысль, 1990. — 524 с.
12. *Фейербах А.* Уголовное право : учебник [Текст] / А. Фейербах. — СПб. : Мед. типография, 1810. — 142 с.

Євгеній Юрійович ПОЛЯНСЬКИЙ,

канд. юрид. наук, доцент, докторант кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА США

Історія американської правової кримінально-правової доктрини невід'ємно пов'язана з юридичною думкою правників Великої Британії, адже до середини XVIII століття американське право було не